

SIPOS LAJOS
A szépíró Kazinczy
 Néhány megjegyzés
 a *Pályám emlékezete* című munkáról

Toldy Ferenc, aki 1822-től levelezett Kazinczyval, s mindent megtett, hogy a széphalmi mester munkásságát már a kortársak is „korszakos jelentőségű”-nek tartásuk,¹ 1859–1860-ban *Kazinczy Ferenc és kora* címmel közölt munkájában dicsérte a „nyelvújító” és a „tanbíralat-író” alkotót, hosszan méltatta a „poétai prózát”, az „elbeszélőt”, a „levélbelit”, a „drámait”, a „tanszerűt” fordító szerzőt (e művek – írta – „a legmagasabbat eredményezt[e] mit a magyar széppróza eladdig felmutatott”). Eredeti prózai műveiről azonban sem ő, sem leveleiben Kazinczy, sem az utókor nem sok jó szót ejtett. Kazinczy, aki a klasszicista eszményt tekintette normának, az irodalom megújítását a szókinccs gazdagításával kívánta elérni, ennek útját (pályáját elején főleg) a fordításban és nem az adott állapotú magyar nyelven megírt eredeti prózai alkotásban jelölte meg.³ Ezt az elvet követve fordította le Gessner idilljeit, Goethét, Wielandot, Lessing meséit, Osziánt, Marmontel regéit, Sterne műveit, köztük az *Érzelmes utazást*. Fordításnak (esetleg átdolgozásnak) lehet tekinteni az 1780-ban kiadott, s a maga korában nagy feltűnést keltet *Bács megyei gyötreim* című művét, melynek alapja Albrecht Christoph Kayser *Adolf's gesammelte Briefe* című munkája volt, amely – Heinrich Gusztáv és Szauder József megfigyelései szerint – egyrészt tele van a magyar fordító-átdolgozó személyes életére vonatkozó rejtett célszavakkal, másrészt a szövegformálás sokban őrzi a fordító idejének és helyének beszédmódját.⁴

Kazinczy, akit Szerb Antal irodalomtörténetében „secondair ember”-nek nevezett,⁵ nem írt önelvű, öncélú regényt, nem írt a XVIII. század második felében divatos „erénytan”-t, azaz olyan művet, amelyben a keresztényi erkölcs a szövegszervező elv, nem írt és nem magyarított „heroikus regényt”-t, mint a *Kártigám*

(melyben egy török basa leánya Buda visszavétele után Párizsba kerül, a keresztségben Krisztina nevet kapja, grófi méltóságra emelkedik, majd a házasságkötés előtt kiderül róla, hogy nem török lány, hanem egy csatában elesett magyar nemesember gyereke); nem írt látszat-történelmi regényt, mint Dugonics András, akinek művében, az *Etelkában* a főszöveg a honfoglalás idejében játszódó szerelmi história, a lábjegyzetek, melyek a textus jelentős részét teszik ki, történelmi, nyelvészeti, néprajzi összefoglalások, információ-gyűjtemények mindarról, amit a korszakban tudni lehetett az országszerzés részleteiről, koráról, nyelvéről, szokásairól; de nem írt Kazinczy a lélek belső történéseire összpontosító, a külső világot háttérbe szorító regényt sem, mint Kármán József, akinek *Fanni hagyományai* című munkája egyszerre reprezentálja a szentimentális regény poétikáját, a természetélmény újfajta megélésének és megjelenítésének lehetőségét, a szeretet és a szerelem, a tökéletes és a tökéletlen létezés megjeleníthetőségét.⁶

Kazinczy esztétikai meggyőződésétől, kultúrhistoriai szituáltságától és (talán) alkati tényezőitől vezéreltetve látszólag minden esetben „a társadalmi kommunikáció mintájára ábrázolja az emberi cselekvést”,⁷ akkor is, ha kérdez és választ vár, akkor is, ha valamilyen irodalmi vagy társadalmi eseményhez reflexiót fűz. Ilyenek a levelek, amelyekben reagál Bessenyei, Ráday Gedeon, Orczy Lőrinc, Verseggy Ferenc, Kisfaludy Sándor és Károly műveire, az *Uránia* folyóiratra, Berzsenyi, Csokonai és mások alkotásaira. Első pillantásra a levelek kommunikációelméleti jellegét érvényesítik emlékiratai: a pályakezdet összefoglaló *Pályám emlékezete*, a Martinovics-mozgalomban való részvétele miatti börtönéveit őrző *Fogságom naplója*, a Bajza József kritikai iránya és Vörösmarty nemzeti romantikája elleni kifakadásait is tartalmazó műve, a *Kazinczy útja Pannonhalmára, Esztergomba, Vácra* című irat és a Desewffy Józsefhez intézett *Erdélyi levelek*, melyek az utazás után számolnak be levélformában a háromhónapos útról.

A *Pályám emlékezete*, minden más Kazinczy-alkotáshoz húzó hasonlatossága mellett több rétegű, több szempontú, semmiképpen nem „másodlagos” mű, min-

1 ORBÁN László, Toldy Ferenc: Valami Kazinczy Ferenc életéhez K[zinczy] Gábor elbeszélése után, Széphalom, a Kazinczy Társaság évkönyve 2007., szerk. KOVÁTS Dávid, Szeged, 2007, 35–39.

2 TOLDY Ferenc, Kazinczy Ferenc és kora. Életrajzi emlék 1859–1860, hasonmás kiadás, s.a.r. SZALAI Anna, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1987, 99–114.

3 Vö. KAZINCZY Ferenc, Levelek, s.a.r. SZAUDER Mária, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1979.

4 Vö. BIRÓ Ferenc, A felvilágosodás korának magyar irodalma, Bp., Balassi Kiadó, 1994, 217–218.

5 SZERB Antal, Magyar irodalomtörténet, Bp., Révai Kiadó, 1943, 233.

6 Vö. BIRÓ Ferenc, A felvilágosodás korának magyar irodalma, i. m., 197–231; GINTLI Tibor, SCHEIN Gábor, Az irodalom rövid története, Pécs, Jelenkor Kiadó, 2003, 397–411.

7 KOVÁCS Árpád, Vallomás, elbeszélés, irás: a személyes diskurzus Szent Ágostonnál = A regény nyelvei, szerk. KOVÁCS Árpád, Bp., Argumentum Kiadó, 2005, 23.

den látszat ellenére a regényhez közelít, „a szöveg alkotórészeként kezeli a történetmondó elbeszélés által megformálható”⁸ érzelmvilágot, annak ellenére, hogy a címben jelzett „előreutalás” szerint (erről később még lesz szó) műfajilag az emlékezés, önéletírás, memoár, ön-írás, én-írás, autográfia élettörténet műfajcsoportjába tartozik. E műfajcsoport alapjellegzetessége, hogy az egyes szám első személyben megszólaló szerző elbeszéli életét, meghozza – szándéka szerint – a valóságnak megfelelően.⁹ Ennyiben homogén a műfajcsoport. Inhomogén azonban, ha párhuzamosan szemléljük az elbeszélő szándékát, lehetőségeit és a megalkotott művet. Ha az elbeszélő befelé fordul, mint Szent Ágoston a *Vallomások* című munkájában, s „meggyónja” szellemi és erkölcsi tévelygéseit: házasságon kívül született gyermekét, a színjáték szeretetét, a tizenkilencedik évtől a huszonnyolcadik évéig tartó csaló és másokat is lépre húzó periódusát, nem a külvilág, az élet külső történése, hanem „a belső lesz egyszerre fontos, és minden külső kép vagy történet csak eszköz és hasonlat”:¹⁰ a mű az ember belső folyamatát foglalja szavakba megragadó részletességgel és őszinteséggel. Benvenuto Cellini, aki Michelangelo után a korszak legnagyobb művészeinek tartotta önmagát, önéletrajzában a külső eseményeket, a korabeli Itáliát, a század művészi forrongásait írja le, magáról jószérivel csak akkor ír, ha nem érzi elégségesnek a kortársaktól kapott elismerést. Rousseau a *Vallomások* című művében megpróbálta visszafelé megérteni és ezzel újratementeni önmagát, érvényesítve a korszak szemléletét, mely a kort is, a kor embereit is egy fejlődési vonal végeredményeinek tekintette.¹¹

Ha az önéletírást, memoárt, ön-írást, én-írást, autobiográfiát, élettörténetet nem műfaj történeti, hanem szövegtipológiai aspektusból értelmezzük, számításba kell venni a valósághoz való viszonyt (a referencialitást), a képzelőerőt (az imaginációt) és a költött részt (a fikciót). Ha a nyelv és a szubjektum viszonyát értelmezzük ebben a műfajcsoportban, melyet a továbbiakban az egyszerűség kedvéért, minden differenciálás nélkül önéletírásnak nevezünk, akkor külön dolgot mérlegelhetünk: Lejeune elméletét, mely a műfajt mint „szerződéses jelen-

ség”-et: „önéletrajzi paktumot” tárgyalja, s elsősorban a befogadói közreműködést feltételezi; a beszédaktus elméletét; és a Paul de Man-i felfogást, amely olvasói alakzatként definiálja a műformát, s „maszkot vagy arcot adni” trópusaként értelmezi az önéletrajz olvasását, amelynek eredményeként a szövegbeli ént a befogadó olvasata konstruálja, azaz épp annak arcnélküliségét leplezi le.¹²

Felmerült a kérdés: mindez miért fontos a *Pályám emlékezete* szempontjából?

Az 1828-ban a Tudományos Gyűjteményben közölt első négy rész nyitó fejezetében Szemere Pál erőszakos követelésére hárítja Kazinczy a mű megírását és közreadását.¹³ Más forrásokból ugyanakkor tudható, hogy már 1814-ben elkészült önéletrajzának első változata. 1816-ban hozzákezdett *Az én életem* című munkához. 1823-ból való egy hosszabb életrajz-variáció, amelyiket nemcsak „maradékainak” szánt, mint az elsőt, hanem „nyelvünk s literatúránk legjobb barátjai”-nak is azzal, hogy „amint céljaira valóknak látnak”, írják ki maguknak. 1825 körül készült egy harmadik változat *Az én életem. Barátaimmal, literatúránk barátjainak, s legközelebb gyermekeimnek* címmel. De a *Pályám emlékezetéből* is ismert még három kiegészítés, amelyek 1828 és 1831 között készültek.¹⁴ Nem kizárt, hogy Kazinczy még közvetlenül az 1831-ben bekövetkezett halála előtt is foglalkozott a szöveg átírásával, javításával, kiegészítésével.

Mindez pedig talán arra enged következtetni, hogy nem kizárólag az élet külső történéseit, családját, felmenőit, gyermekéveit, találkozásait akarta elmondani, ahogyan azt Benvenuto Cellini tette. Talán fontos volt neki az is, hogy megpróbálja újraélni és megérteni (más perspektívába helyezni) az elmúlt éveket. Mintha egyrészt Rousseau elveit vallotta volna a gyermekkor fontosságáról, másrészt pedig mintha számított volna arra, hogy műve, a műfajcsoport elsődleges célja szerint, elsőrendű forrás lesz az utókor számára. Az 1828 utáni betoldások, melyek az 1979-es kiadásban pontosan követhetők, azt jelzik, hogy ezekhez a célokhoz talán később társult az az ambíció, hogy az egyes szám első személyben megszólaló narrátor már korábban is az irodalom-szervező pozíciójában mutassa meg magát.¹⁵ De az sem lehetetlen, hogy

8 I. m., 22.

9 Vö. SZÁVAI János, *Az önéletírás*, Bp., Gondolat Kiadó, 1973, 13–14; LEJEUNE, Philippe, *Az önéletírás meghatározása*, Helikon, 2002/3.

10 BABITS Mihály, *Az európai irodalom története*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1979, 98–103.

11 Vö. SZÁVAI János, *Az önéletírás*, i. m. 20–34.

12 Vö. LEJEUNE, Philippe, *Az ön életírás meghatározása*, i. m.; MANN, Paul, de, *Az önéletrajz mint arcrongálás*, Pompeji, 1997/2–3; H. PORTER ABBOT, *Önéletírás, autográfia, fikció*, Helikon, 2002/3.

13 KAZINCZY Ferenc, *Verseik, műfordítások, széppróza, tanulmányok; Levelek*, s.a.r. SZAUDER Mária, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1979, I., 209.

14 TOLDY Ferenc, *Kazinczy Ferenc és kora*, i. m. 196–197.

15 Szauder József és Szauder Mária az 1979-es kiadásban szögletes zárójelben közölték a kiegészítésekben szereplő betoldásokat, amelyek minden esetben megszakítják az életrajz menetét, s „kitekintő összefoglalások”-kal kapcsolják az aktuális személyes életeményhez a korszakra vonatkozó későbbi ítéletet.

mérlegelte az általa nagyon sokra értékelt¹⁶ Goethe 1813-ban megjelent szellemi önéletrajzát, a *Dichtung und Wahrheit* címűt, az ebben összefoglalt (a magyarországihoz sokban hasonlító) kulturális párhuzamot, az irodalomszervezés itt is, ott is aktuális ügyeit.¹⁷ Meg talán az is fontos: nem sokkal azelőtt, hogy önéletrajzának első változatát megírta volna, 1808. január 21-én a maga korábbi álláspontját alkalmilag megváltoztatva, a fordítások ellenében az eredeti művek szükségességéről azt írta Fáy Andrásnak: „Mert literatúránknak abban van legnagyobb fogyatkozása, hogy originális darabjaink, melyek méltók volnának követésre, alig vannak, és még azok is, amelyek originálisnak látszanak, mind idegen darabok követése.”¹⁸

Mindezek alapján talán feltételezhető (szövegtipológiai fogalmakkal szólva), hogy nem a referencialitás hibátlansága volt Kazinczy fő célja, nem az időközben levelekben majd mindent megírt dolgokat akarta újramondani, de teret akart engedni az imaginációnak és a fikciónak, a nyelv és a szubjektum viszonyára gondolva pedig – mintegy 150 évvel azelőtt, hogy Paul de Man ezt szavakba foglalta volna – „maszkot vagy arcot akart adni” trópusaként értelmezte az önéletrajzi írást és olvasást. Más szavakkal: a megélt életlélményekből úgy válogatott, hogy a *Pályám emlékezete* egyszerre legyen jellemezhető az önéletírás poétikai fogalmaival, azaz szóljon egyes szám első személyben, foglalja össze az elődök élettörténetét, az iskolai tanulmányokat, mutassa fel, ki miben és hogyan segítette vagy gáncsolta céljai elérésében. Ugyanakkor érvényesüljön benne az alakteremtés, a szövegstrukturálás, a fikcióhasználat, az írói cél elérése érdekében elgondolt időszervezés. Egyszerűbben szólva: legyen a mű önéletrajzi formát is idéző originális regény.

A több rétegű, mint említettem, semmiképpen sem „másodlagos irodalom”-hoz tartozó *Pályám emlékezete*ben a legkülső réteg valóságreferenciális önéletírás. Ezt jelzi a bevezető szavakat követő első mondat („Én 1759 október 27-[ikén] Ér-Semlyénben születtem, Biharban, Debrecen és Károly, s Kálló és Várad

között”¹⁹), ezt jelzi a felmenők számbavétele, köztük a legfontosabb, a nagyapa, Bossányi Ferenc házának, birtokainak, hivatalainak, szokásainak a leírása, az iskolák, iskolamesterek bemutatása. Fontos jellemzője a mű első felének az emlékezés, a múlt és a jelen állandó összevetése, az elbeszélés, a leírás, a kommentár váltogatása, az előre- és hátrautalások rendszere. Ezek jelenléte nyomatékosítja az olvasóban a referencialitás érzését.

A szöveg időszerkezete, a kronologikus rend időnkénti tudatos mellőzése, a referencializálható „én” helyébe megteremtett én-konstrukció a regényszerűséget, a fikcionalitást erősíti. A *Pályám emlékezete*ben megszólaló „én” ugyanis sok helyen nem azonos az íróval. A történet 1759-ben kezdődik, az első és második könyvnek nevezett rész, az egész szöveg 68%-a 1794-ben zárul egy félbehagyott, semmit nem jelentő mondatdal. („Anyám 1794. december 1-.. [ikén] Regencen rosszul érzé magát egész nap. Sietteté vacsoránkat hogy a háznál csendesedjék el minden, s lenyughasson. De alig szunyada el, midőn két szobalánya, kiket szokatlan zaj és kopogás vere fel – –”²⁰). A harmadik könyv az 1795–1801, a negyedik az 1801–1804 közötti részt mondja el. Az 1794-ig tartó idő azonban csak a felkészülés időszaka pályáján. Ekkor jelenteti meg Kazinczy a már idézett *Bácsmezei gyötreimeit*, indítja el a Magyar Museumot s az Orpheust. A válogatott leveleit tartalmazó 249 írásból ebben a periódusban mindössze huszonkilenc iratot publikált (egy-egy levelet Bessenyeinek, Édes Gergelynek, Orczy Lőrincnek, Pálóczi-Horváth Ádámnak, kettőt-kettőt Csokonainak és Ráday Gedeonnak, hármat Kiss Jánosnak, hatot Aranka Györgynek). 1801-ben, amikor kegyelemből kiszabadult, József testvére megpróbálta kiforgatni az örökségből, ezenközben a kincstár, fogságbeli tartozás címén, 1500 forint megfizetésére kötelezte.

A *Pályám emlékezete* nem őrzi az 1794-től 1801-ig tartó időszak eseményeit. Egyrészt nem folyamatos a leírás, inkább egy-egy kimetszett életszakaszt villant föl Kazinczy, másrészt az írott szöveg és a valóság között

16 Kazinczy Ferenc Bölöni Farkas Sándornak, Széphalom okt. 22. 1805. „[...] Goethével ismerkedjél meg és Goethével, és ismét Goethével. Az én bálványom mindenben ő. [...] A többinek félve higgy, Goethének, kiből görög lélek lakik, vaktában. Virít rajta minden; ő összeköté a férfiúi erőt és az ifjú kor szépségét.” = KAZINCZY Ferenc, *Levelek*, i. m. 470.

17 GOETHE, Johann Wolfgang, *Életemből, Költészet és valóság* = G., J. W., *Antik és modern*, s.a.r. PÓK Lajos, Bp., Gondolat Könyvkiadó, 1981. 500–504.

18 Kazinczy Ferenc Fáy Andrásnak, Széphalom, 1808. jan. 21. = KAZINCZY Ferenc, *Levelek*, i. m. 207; Ez a gondolat az idő elő-

rehaladtával árnyalódott. A *Pályám emlékezete*ben az egyik 1828 után készült betoldásban ez olvasható: „[...] nyelvünket és literatúránkat mostani korában semmi sem gyarapíthatja inkább, mintha a régiség és a külföld klasszikus íróit [...] minél nagyobb gonddal fordítgatjuk. [...] Ami itt főcélnak látszhatnék, hogy csudált művet lefordítván magunkévá tegyük, az cél ugyan, de csak másodrendű; a főcél az, hogy a dolgozás alatt a nyelvünk bővüljön, simuljon, szépüljön.” = K. F., *Verseik, műfordítások, széppróza, tanulmányok*, i. m. 408.

19 I. m., 210.

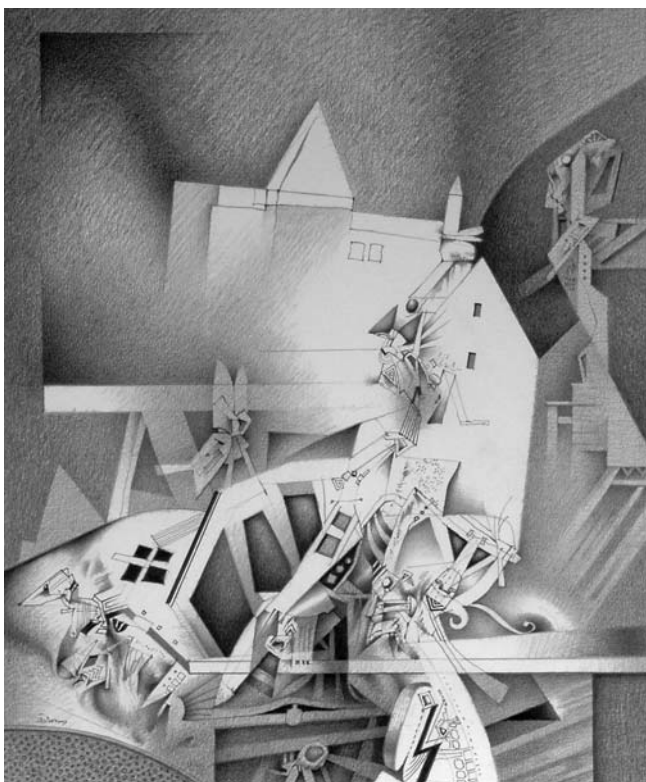
20 I. m., 418.

alig van kapcsolat. Két példa is jelezheti ezt a tényt: a budai börtönben foganatosított kihallgatás és a kufsteini várbörtön megjelenítése.

A *Fogságom naplójából* tudható, hogy a 2387 napból álló börtön-időszak első idejét Kazinczy Budán kemény kihallgatások, vasraveretés és bírósági eljárások közepette töltötte. Itt értesült a kivégzésekről, arról, hogy Hajnóczytól Martonovicsig ki hogyan viselkedett az utolsó percekben. A *Pályám emlékezténe*k ezen oldalain ezzel szemben az egyik elítélt húga, a levelekben is felbukkant Nini a főszereplő, aki Eszterházy József gróf udvari kamarásnál kegyelmet szeretett volna kieszközölni bátyja számára. Ez olvasható róla: „Csinosan vala öltözve, de piperék nélkül; fején patyolat ruhácska, ott övedzve által, hol keble virulni még csak fog. Vállán égszín lepke, lábain fekete papucs. Színe tiszta s átlátszó, mint a porcelán, orcái mint a legbágyadtabb rózsa levelei; orra, szája gyönyörű metszésűek, s ez piros, mint a vér; homloka, minek példáját soha nem láttam, csak két újjnyi magasságú; [...] s ami az igen szép arcnak életet ada, az az igen nagy pillájú s barna pillájú fekete szem, az a nagy szépségű két sor fog. Gesztenyés haj tömött, és mégis lágy.”²¹

Kufstein, ahol Kazinczy Buda, Brün és Obrovicé után majd egy évet töltött, „irtóztató hely – írta 1800. augusztus 1-jén Bárczay Ferencnek. – Azok, akikkel ezen útam alatt szólottam, talán elmondanak felőle holmit.”²² A *Fogságom naplójában* a várbörtön így jelenik meg: „A várba négyszázötvenkét grádics viszen, ha jól jegyzé meg Szulyovszky, s a status foglyai ott egy toronyban tartatnak, mely tizenhárom rekeszket foglal magában. A dachstul (oszlop, mely a fedél közepét tartja) oly vas-

tag, hogy három ember összefogott kézzel nehezen ölelhetné körül. Ez körül fut el a folyosó. Minden két szobának egy pitvara van. A szoba alacsony, az ablak nagyocská a párkányt elérheti a térd. Az ablak falában nem csak vasrúd, hanem drótbul font rostély is. A szoba ajtaja s a parányi kemence egészen elfogják a négy fal egyikét. [...] A szoba ajtaja belülről pléhkel vala bevon-

Toronylakók

va, s azon egy ablaklyuk, de amelyet kívülről mindég zárva tartottak. Holmit ezen adának be, mert az ajtó csak szombaton nyitattott meg a kapitány jelenlétében, míg a borbély a szenvedőt megborotválá, s a gyomorszék kiürítette.”²³ A *Pályám emlékezténe*ben a várról ennyi tudható: „A várban ötszáz-negyvenkét grádics viszen fel, s a nagyobb terheket kerékben tapodgálók vontatják fel, mert szekér oda nem megyen. Ablakom az országot felé nyílt és a Császárhegy felé, melynek rettenetes magasságú szirtes bércein búsan civódnak a fellegek. Kinézésem az országot egy kiseded része a város kapuja felé, s a

Császárhegyre, a külváros házaira, a Kálváriára, egy sötét színű fenyvesre, s a remete-házra a hegy egyik vápájában. A város harangjai muzsikarengésűek. A patak szélén egy juhar nőtt ki, nagy, mint egy kőrös vagy topolya, s szőlőmetszésű, hosszúnyelű leveleit játékosan ingatta a szél. Jónásnak nem ada több örömet a tők levele, mint nekem ez a szép juhar. Még bírom leveleit.”²⁴

A *Pályám emlékezete* 1794–1801 közötti részében Kazinczy nem írja le a „börtön”, „fogház”, „büntetés”, „bírósi tárgyalás” szavakat. Úgy tesz, mintha a szöveg narrátora jókedvűből indult útnak, ezenközben kellemes személyekkel és helyekkel találkozott volna csak.

Az 1801–1804 közötti periódusban pedig, s halványan az egész szövegben végig, van egy előreutalás-rendszer, akár csak Homérosz műveiben, amint ezt Goethe szavakba is foglalta. Ez a rendszer egyrészt nem teljesíti a címben megjelölt egyezséget Kazinczy és az olvasó között (azt nevezetesen, hogy itt és most végigkövethető lesz a költő, irodalomszervező pályája). Másrészt pedig a valóságosnál lényegesen nagyobb, a szépírói alkotásra jellemző szabad-

21 I. m., 355.

22 KAZINCZY Ferenc, *Levelek*, i. m. 88.

23 KAZINCZY Ferenc, *Versek, műfordítások, széppróza, tanulmányok*, i. m. 493.

24 I. m., 367.

sággal fikcionalizálja Török Lajos grófnak és lányának, Sophie-nek a szerepét az író életében. A valóságban Török Lajos 1874 és 1786 között kassai kerületi főigazgatóként maga mellé vette Kazinczyt iskolafelügyelőnek, széles körű megbízással új intézmények szervezésére s a műveltséget és társadalmi modernizációt segítő birodalmi nyelv, a német bevezetésére. A gróf a 209 lapos könyvben a 60., a 113–14., a 126. oldalon jelenik meg, az 1801–1804 közötti rész nyitó és záró oldalain központi szerelővé válik. Először kvalitásérzékkel rendelkező ember, aztán gondoskodó patrónus, majd megértő családapa, aki – becsülvén egykori munkatársa emberi és erkölcsi értékeit – nem törődik azzal, hogy leendő veje és lánya nem egy valláson vannak, hogy a börtönből éppen csak kiszabadult Kazinczy koldusszegény, miután József testvére nem adta át örökségét, hogy 1790-ben elkezdett kúriáját juhhodálynak használták, „a trágya méteres magasságban töltötte fel a szobákat, a falakat összetartó vaskapcsokat kilopkodták,²⁵ tehát lakása sincs. Török Lajos mindezek ellenére beleegyezett a lánya és a nála huszonöt évvel idősebb Kazinczy házasságába. A *Pályám emlékezete* szerint Török Sophie már ötévesen „kinézte magának” Kazinczyt, a költő pedig, a szöveg sugalmazása szerint, a platonista szerelemfelfogás biztonságával készült a házasságra és a közös életre. Ebben az összefüggésben érthető, hogy az alkotás utolsó oldalain a házasságkötés a „révbe érés” toposzával jelenik meg, melyet a „távol lakó” barátok levelei még tovább édesítenek, s a „szerelem és barátság védő szárnyai” alá jutott Kazinczy magánemberként a tökéletes boldogság részese lett.²⁶

A valóságos történet azonban nem ez volt. Kazinczy lényegében elmenekült otthonról. Nemcsak testvéreinek kapzsisága miatt, meg azért, mert állandóan szemére vetették börtönviselt voltát, hanem azért is, mert valószínűsítették, hogy viszonyt kezdett Maris szobalánnyal, s a család attól félt, hogy feleségül is veszi.²⁷ Török Sophie pedig nem kizárt, hogy a személyes becsülésen túl egzisztenciális és társadalmi okokból fogadta el a házasság tervét. Az elszegényedett, vagyonát vesztett Török

Lajos nem tudott illő hozományt adni lányának, aki – húszévesen – a korszak felfogása szerint már életkora miatt sem igen tudott válogatni a kérők között, s aki Kazinczy látogatása előtt nem sokkal tudta meg, hogy reménybeli jegyese mást vett feleségül.²⁸ A Bárczay Ferencnek 1805. szeptember 7-én, tehát alig valamivel a sikeres leánykérés után írt levelében Kazinczy másként számolt be a történetről. Nem esett szó itt Maris szobalányról, Török Sophie elmaradt jegyességéről. Örömjongások után a valósággal számoló fiatal lányt írta le. Eszerint, miután lerajzolták „egész kis háztartásuk plánját”, Török Sophie a következőket mondta: „wir wollen nicht glänzen, mein lieber Ferenc [...], ich will mir auch nicht ein einziges Kleid machen lassen, ich habe Kleider genug; und wir immer so gekleidet gehn, wie bis jetzt, zein, geschmack woh und wirtschaftlich: hingegen müssen Sie mia stets geputzt erscheinen.”²⁹

A *Pályám emlékezete*ben megrajzolt „révbe érkezés” helyett keserves időszak várt rájuk. Az ifjú férj először is nem tudta házába vinni feleségét, így hónapokat töltöttek még Törökéknél. A házaspár, Kazinczy Gábor emlékezete szerint, 1805-ben „a világ nevetségére, egy keskeny telken, parasztházban” telepedett meg, egy félig kész épület három szobájában, ahol a két lakható szobán túl, „egy gyékénnyel becsinált” ajtó mögött, „ajtótlan, ablaktalan teremben verték a cigányok a vályogot” a lakrész bővítéséhez.³⁰ A Kazinczy kezére jutott birtokrész mindössze a bányácskai domb és egy csekély szőlő volt. A család pedig, ellentétben a *Pályám emlékezete*ben leírtakkal, nem könnyen fogadta el a katolikus Török Sophie-t, aki a kiházásításnál szokásos kelengyén kívül semmit sem hozott magával, s aki apja halála után csupán húszéves pereskedést követően jutott hozzá tízezer forintnyi örökrészéhez.

A *Pályám emlékezete*, az események után keletkezett, sok évig készült, a referencialitást, az imaginációt és a fikcionalitást egyformán érvényesítő, naplóformát imitáló emlékirat műfajméllel az emlékezés, önéletírás, memoár, ön-írás, autobiográfia, illetve az önéletrajzi regény és a regény között van.

25 KOVÁTS Dániel, Kazinczy és Széphalom = A börtöntől a sírig. 250 éve született Kazinczy Ferenc, szerk. DUKRÉT Géza, Nagyvárad, Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság és a Varadianum Script Könyvkiadó, 2009, 70, 75.

26 KAZINCZY Ferenc, Verseik, műfordítások, széppróza, tanulmányok, i. m., 417–418.

27 1915-ben jelent meg Váczy János részletes munkája, Kazinczy és kora. Vilček Béla, a Kazinczy házasságát feldolgozó Babits-dráma, *A literátor* sajtó alá rendezője, felhasználva Babits ceruzás rájegyzéseit, bizonyította, hogy *A literátor* alapja ez az életrajz. Babits azonban csupán nyersanyagként tekintette a Váczy János által felsorolt tényeket.

Művében Maris csupán sajnálta a börtönviselt urat, Kazinczy emberbaráti szempontból segítette a lány gyógyítását; az öreg Kazinczyné megfelelő feleség meglétéhez kötötte az örökség kiadását; nem Török grófnéknál, hanem Kazinczyék udvarházában zajlott le az esemény. Vö. BABITS Mihály, Drámák, s. a. r. VILCSEK Béla, Bp., Magyar Könyvklub, 2003, 167–207; 339–344; 687–709.

28 VÁCZY János, Kazinczy Ferenc és kora = Idézi: VILCSEK Béla, i. m., 343.

29 KAZINCZY Ferenc, Levelek, i. m., 115–116.

30 ORBÁN László, Toldy Ferenc: Valami Kazinczy Ferenc életéhez [Kazinczy] Gábor elbeszélése után, i. m., 35–39.